

รัฐกับการพัฒนาทุนทางสังคม

อมรรัตน์ อภินันท์มหกุล

คณะพัฒนาการเศรษฐกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

บทคัดย่อ

นโยบายภาครัฐมีผลโดยตรงต่อรูปแบบการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของไทย ความเหลื่อมล้ำของการพัฒนา ระหว่าง ภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม เป็นสาเหตุสำคัญของช่องว่างทางรายได้ ปัญหาความยากจน หนี้สินครัวเรือน ที่ส่งผลเป็นลูกโซ่ต่อปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสังคม ความขัดแย้ง ทางการเมืองและความรุนแรง ในสังคม แต่ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือที่ต้องทำงานควบคู่ไปกับระบบสถาบันในสังคมในการแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ การพัฒนาทุนทางสังคมอาจทำได้ ภาครัฐหรือชุมชน โดยผ่านระบบสถาบันที่มีอยู่ในสังคม เช่น นโยบายการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ความเชื่อทางศาสนาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน หรือเป็นการลงทุนโดยตรงของผู้เป็นเจ้าของทุนทางสังคมเอง การใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศ จำ เป็นต้องทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสะสมทุนทางสังคมทั้งในระดับปัจเจกชน และชุมชน งานศึกษาที่ผ่านมาพบว่า สถาบันครอบครัว ระดับการศึกษา สื่อสารมวลชนทั้งโทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ บทบาทขององค์กรทางสังคม ความหลากหลายของเชื้อชาติและวัฒนธรรมในชุมชน การออกแบบผังเมือง และระบบคมนาคมขนส่ง ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ และความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาเมืองและชนบท เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมทั้งในระดับบุคคล และระดับชุมชน บทบาทของภาครัฐต่อการพัฒนาทุนทางสังคม จึงสามารถดำเนินการผ่าน ระบบสถาบันในสังคม โดยกำหนดมาตรการและนโยบายการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่คำนึงถึงมิติของการพัฒนาทุนทางสังคมด้วย

1. บทนำ

นโยบายภาครัฐมีผลโดยตรง ต่อรูปแบบ และแนวทางการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่แผนฯชาติฉบับแรกในปี 2504 จนถึงปัจจุบันมุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมการผลิต มากกว่าภาคเกษตรกรรม และเน้นการพัฒนาเมืองมากกว่าชนบท เป็นสาเหตุสำคัญของช่องว่างทางรายได้ระหว่างแรงงานในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจาก ชนบทสู่เมือง แต่แรงงานชนบทส่วนใหญ่ ขาดทักษะวิชาชีพเนื่องจากมีการศึกษาน้อย จึงกลายเป็นแรงงานด้อยฝีมือที่รับค่าจ้างต่ำกว่าแรงงานฝีมือที่มีการศึกษาสูงกว่า จากการสำรวจภาวะการมีงานทำในปี 2553 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ร้อยละ 62.37 ของกำลังแรงงานไทยทั้งหมด หรือจำนวน 24.13 ล้านคนเป็นแรงงานนอกระบบประกันสังคม ที่ไม่หลักประกันรายได้ในยามเจ็บป่วย ทูพพลภาพ ุขราภาพ หรือเสียชีวิตแต่ประการใด นอกจากนี้ การอพยพเข้าเมืองของแรงงานไร้ฝีมือ ยังก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในเขต เมือง โดยเฉพาะในพื้นที่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่เป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม และธุรกิจบริการ ก่อให้เกิดปัญหา ชุมชนแออัด ความยากจน ในเขตเมือง หนี้สิน อาชญากรรม และปัญหาสังคมอื่นๆ

สมสุข บุญยะปัญญา และพรพนทิพย์ เพชรมาก (2548) ได้แจกแจงลักษณะความเหลื่อมล้ำในสังคมเมืองว่า ประกอบด้วยปัญหาที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย ความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำในด้านสภาพทางกฎหมาย และโอกาสในการเข้าถึงบริการของรัฐ และปัญหาในระบบการบริหารจัดการ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ นับวันยิ่งทำให้คนจนในเมืองมีความอ่อนแอ และขาดโอกาสที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพปัจจุบันที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว วจากภายในและภายนอกประเทศ อันจะทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมทวีความรุนแรงขึ้น

นอกจากนี้ การพัฒนาในอดีตของไทย ยังมีลักษณะรวมศูนย์การตัดสินใจไว้ที่รัฐบาลกลางในกรุงเทพฯ ขาดการกระจายอำนาจ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและแรงงานส่วนใหญ่ที่อยู่ในภาคการเกษตร ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนในชนบท เนื่องจากการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพาณิชย์โดยการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อส่งออก ทำให้รายได้ของเกษตรกรขึ้นอยู่กับราคาพืชผลในตลาดโลก และการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต (Krongkaew, 2003) นโยบายภาครัฐตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และความเข้มแข็งของชุมชน

การศึกษาในเชิงประจักษ์จำนวนมากนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 20 เป็นต้นมา สะท้อนถึงความสำเร็จของการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการ ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน การพัฒนาท้องถิ่น การแก้ปัญหาสังคม และการพัฒนาประเทศ ที่ประชาชนมีส่วนร่วม (participatory development) ตัวอย่างเช่น บทบาทของทุนทางสังคมต่อการแก้ปัญหาความยากจน (Moser, 1996; Narayan, 1997) การทำงานทำ (Saporta and

Seidel, 2000, Peterson et al., 2000) การแก้ปัญหาความรุนแรงและความขัดแย้งทางสังคม (Schafft and Brown, 2000; Varshney, 2000) การบริหารความเสี่ยง และการสร้างหลักประกันสังคม (Coate and Ravallion, 1993; Townsend, 1994; Woolcock, 2000) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทูทางสังคมเป็นเครื่องมือทางสังคมที่ ต้องทำงาน ควบคู่กับระบบสถาบันที่มีอยู่ในสังคม ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบการเมืองการปกครอง ระบบกฎหมาย ระบบปฏิบัติในการดำเนิน ธุรกิจ และระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคม กับระบบสถาบันในสังคม

ทุนทางสังคม หมายถึง วิถีชีวิตทางสังคมอันประกอบด้วย องค์ประกอบที่สำคัญสามประการคือ (1) เครือข่ายทางสังคม (2) บรรทัดฐานของสังคม และ (3) ความไว้วางใจซึ่งกันและกันที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเป้าหมายของส่วนรวม “...Feature of social life - networks, norms, and trust - that enable participants to act together more effectively to pursue shared objectives... Social capital, in short, refers to social connections and the attendant norms and trust” (Putnam, 1995, pp.664-5) โดยเครือข่ายทางสังคม (social network) ยังอาจแยกย่อยลงไปอีก 3 ระดับคือ

- (1.1) เครือข่ายในหมู่เครือญาติและเพื่อนสนิท (Bonding Networks) เป็นความสัมพันธ์กับบุคคลที่มีความใกล้ชิดและคล้ายคลึงกัน (homogeneous groups) ที่ให้การสนับสนุนทางด้านกายภาพและอารมณ์แก่เจ้าของทุนในยามจำเป็น ช่วยให้ บุคคลสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข
- (1.2) เครือข่ายในองค์กรอย่างเป็นทางการ (Bridging Networks) หมายถึงการเป็นสมาชิก เป็นกรรมการ หรือคณะทำงานในองค์กรต่างๆ โดยส่วนใหญ่เป็นเครือข่ายในทางวิชาชีพ หรือเครือข่ายทางธุรกิจเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อ หน้าที่การงาน หรือการตัดสินใจทางธุรกิจ
- (1.3) เครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ (Linking Networks) เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในสังคมที่มีความแตกต่างกันในอำนาจหน้าที่ ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อเข้าถึงข่าวสารข้อมูล และทรัพยากรทางเศรษฐกิจ โดยที่ธนาคารโลก (2000) พิจารณาว่า เครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก เป็นเครือข่ายทางสังคมที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจน และความขัดแย้งทางสังคมได้ เพราะเครือข่าย ประเภทนี้ จะช่วยให้ชุมชนได้รับข้อมูลและแนวความคิดใหม่ ๆ ตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาของชุมชน

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมประเภท linking network กับระบบสถาบันในสังคมที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบของสังคม โดย Halpern (2011) อธิบายว่าสังคมที่คนส่วนใหญ่มีเครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ในระดับต่ำ (low linking network) และระบบสถาบันในสังคม โดยเฉพาะระบบการเมืองการปกครอง และการบังคับใช้กฎหมาย ขาดประสิทธิภาพ (low organizational coherence) จะก่อให้เกิดสังคม Anarchy ที่ไร้กฎระเบียบยุ่งเหยิง เช่นประเทศโซมาเลีย ในขณะที่สังคมที่คนส่วนใหญ่มีเครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ต่ำ (low linking network) แต่ระบบสถาบันในสังคมมีประสิทธิภาพสูง (high organizational coherence) ในการบริหารจัดการและการบังคับใช้กฎหมาย ผู้ปกครองในสังคมดังกล่าว อาจเอารัดเอาเปรียบผู้อยู่ใต้ปกครอง มีการใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ตนเองโดยขาดความรับผิดชอบต่อสังคม เช่น การปกครองในระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จ ในประเทศอิรัก ในทางตรงข้ามสังคมที่คนส่วนใหญ่มีเครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ในระดับสูง (high linking network) แต่ระบบสถาบันในสังคมอ่อนแอ (low organizational coherence) จะเป็นสังคมที่ขาดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ ติดขัดกับกฎระเบียบราชการ เกิดปัญหาคอร์รัปชัน และการใช้ระบบพรรคพวก การใช้เส้นสายในการติดต่อเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรเศรษฐกิจ Halpern (2011) มองว่าประเทศกำลังพัฒนาในทวีปเอเชียส่วนใหญ่ มีลักษณะดังกล่าว ในขณะที่สังคมที่คนส่วนใหญ่มีการสร้างเครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ สูง (high linking network) และระบบสถาบันในสังคม มีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพสูง (high organizational coherence) ด้วย ย่อมก่อให้เกิดความร่วมมือประสานงาน กันระหว่างภาครัฐและเอกชน มีความรับผิดชอบต่อซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนเช่นในประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น

ตารางที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่าง Linking Network และระบบสถาบันในสังคมต่อการพัฒนาประเทศ

	Low Organizational Coherence	High Organizational Coherence
Low Linking	Anarchy: collapsed states, e.g., Somalia	Predation: non-accountable dictatorship, e.g., Iraq.
High Linking	Inefficiency and ineffectiveness: weak state and much bureaucracy dominated by ‘who you know’ most developing countries in Asia.	Co-operation and accountability: competent responsive state in sustained interaction with society, e.g., Japan.

ที่มา: David Halpern (2011), “Social Capital.” pp. 24.

นอกจากนั้น ทุนทางสังคมก็มีส่วนช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ การจัดสรรทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจ แบบทุนนิยมด้วย เพราะเครือข่ายทางสังคมก่อให้เกิดการไหลเวียนของข่าวสารข้อมูลภายในเครือข่าย จึงช่วยลด

ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวข้องกับราคาสินค้า (transaction cost) ในขณะที่ความไว้วางใจกันระหว่างคู่ค้าช่วยลดความยุ่งยากในการจัดทำข้อตกลงทางการค้าที่ซับซ้อน ตัวอย่างเช่น ธุรกิจการค้าเพชร ของคนอเมริกัน เชื่อสายยิว (Woolcock, 1998) และการค้าขายของคนไทยเชื่อสายจีนในสำเพ็งที่อาศัยความไว้วางใจกันในการดำเนินธุรกิจ โดยไม่มีสัญญาซื้อขายสินค้าที่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่ประการใด

จากการศึกษาของ Knack and Keefer (1997) พบว่าความไว้วางใจกันของคนในสังคม (social trust) และบรรทัดฐานในสังคม (civic norm) มีความสำคัญต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ ของประเทศยากจนมากกว่าประเทศร่ำรวย ในขณะที่เครือข่ายทางสังคมอย่างเป็นทางการ (bridging) ไม่มีอิทธิพลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศยากจนแต่อย่างใด ทั้งนี้ เนื่องจากระบบสถาบันในประเทศยากจน มักมีความอ่อนแอ ความไว้วางใจกันของคนในสังคม (social trust) และบรรทัดฐานของสังคม (civic norm) จึงทำหน้าที่แทนระบบสถาบันที่ขาดประสิทธิภาพในประเทศยากจน (Knack and Keefer, 1997; Kentworthy, 1997) จึงอาจสรุปได้ว่า ทูทางสังคมทั้งในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคม บรรทัดฐานของสังคม และความไว้วางใจซึ่งกันและกันต่างมีส่วนส่งเสริมให้การจัดสรรทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจมีประสิทธิภาพดีขึ้น

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม

หากแบ่งทุนทางสังคมตามลักษณะความเป็นเจ้าของทุนแล้ว อาจจำแนกทุนสังคมได้สองประเภทคือ ทุนทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของ (Individual-based social capital) และทุนทางสังคมที่ชุมชนหรือสังคมเป็นเจ้าของร่วมกัน (Community-based social capital) โดยทุนทางสังคมที่บุคคลเป็นเจ้าของจะส่งผลดีต่อความกินดีอยู่ดีของเจ้าของทุน Sobel (2002) ในขณะที่ทุนทางสังคมในฐานะสินทรัพย์ของชุมชน จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันในการจัดสรรสินค้าสาธารณะ (Putnam, 2000) ช่วยลดการเอา รัดเอาเปรียบกันในการจัดสรรสินค้าสาธารณะที่เรียกว่า “free riding problem” จึงเพิ่มประสิทธิภาพให้สินค้าสาธารณะได้รับการผลิต ณ ระดับที่สังคมพึงประสงค์ (socially desirable level)

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาทุนทางสังคมจึงอาจกระทำโดยภาครัฐหรือชุมชน โดยผ่านระบบสถาบันที่มีอยู่ในสังคม ผ่านนโยบายการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชุมชน ความเชื่อทางศาสนาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน หรือเป็นการลงทุนโดยตรงของผู้เป็นเจ้าของทุนทางสังคมเอง ตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาทุนทางสังคมทั้งโดยภาครัฐ และปัจเจกบุคคลต่างมีอิทธิพลต่อระดับทุนทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของ และระดับทุนทางสังคมที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน

จากตาราง ที่ 2 จะเห็นว่า ระบบกฎหมาย และการบังคับใช้ ที่มีประสิทธิภาพ กระบวนการ ยุติธรรม เสถียรภาพของรัฐบาล การปกครอง ระบอบประชาธิปไตย และการส่งเสริม ความสามัคคีกลมเกลียว ผ่าน ศิลปะวัฒนธรรม และภาษา จะช่วยให้การพัฒนาทุนทางสังคม ในระดับชุมชนมีความ คล่องตัว เกิดประสิทธิผล

มากขึ้น ในขณะที่การส่งเสริมการศึกษาโดยการ อุดหนุนการศึกษาในรูปแบบต่างๆ เช่นการจัดการศึกษาภาค บังคับ การอุดหนุนค่าหน่วยกิตของนักศึกษา และกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) ตลอดจนมาตรการ ส่งเสริม การมีส่วนร่วมทางการเมืองจะช่วยเพิ่มพูนระดับทุนทางสังคมของปัจเจกบุคคล ในขณะที่เดียวกัน การลงทุนเพื่อ พัฒนาทุนทางสังคมโดยปัจเจกบุคคล โดยผ่าน การนับถือศาสนา และการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา การ ลงทุนในการศึกษา การใช้สิทธิเลือกตั้ง การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ระยะเวลาที่อาศัยในชุมชน ความสัมพันธ์ที่ดีกับ เพื่อนบ้าน และความน่าเชื่อถือของบุคคล นอกจากจะช่วยเพิ่มระดับทุนทางสังคม ส่วน บุคคลแล้ว ก็จะช่วยให้ระดับทุนทางสังคมของชุมชนที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่เพิ่มขึ้นด้วย โดยผ่าน เครือข่ายทาง ศาสนาของชุมชน คุณภาพของ กำลังคนในชุมชน ที่มีความรู้ความสามารถ ความมีเสถียรภาพของชุมชน อัน เนื่องจาก สมาชิกส่วนใหญ่ รู้จักคุ้นเคยกันมากขึ้น การ อาศัยในชุมชนเป็นเวลานาน ของสมาชิกส่วนใหญ่ เครือข่ายทางสังคมในชุมชน และระดับความไว้วางใจซึ่งกันของคนในชุมชนก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ

ตารางที่ 2 การพัฒนาทุนทางสังคม

	ทุนทางสังคมในระดับชุมชน	ทุนทางสังคมในระดับปัจเจกบุคคล
การพัฒนาทุนทางสังคมโดยภาครัฐ หรือชุมชน	- ระบบกฎหมาย - กระบวนการยุติธรรม - เสถียรภาพของรัฐบาล - ระบบประชาธิปไตย - การส่งเสริมศิลปะ วัฒนธรรม และภาษา ฯลฯ	- การอุดหนุนด้านการศึกษา เช่น นโยบายเรียนฟรี กยศ. เป็นต้น - การศึกษาภาคบังคับ - การสนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ เช่น ▪ มาตรการลดหย่อนภาษีการบริจาคแก่พรรคการเมือง ▪ สิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ▪ ส่งเสริมให้มีการใช้สิทธิเลือกตั้ง
การพัฒนาทุนทางสังคมโดยปัจเจกบุคคล	- เครือข่ายทางศาสนาของชุมชน - คุณภาพของคนในชุมชน - เสถียรภาพของชุมชน - เครือข่ายทางสังคมในชุมชน - ระดับความไว้วางใจซึ่งกันในชุมชน	- การนับถือศาสนา - การลงทุนในการศึกษา - การใช้สิทธิเลือกตั้ง - การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม - ระยะเวลาที่อาศัยในชุมชน - ความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน - ความน่าเชื่อถือของบุคคล

ที่มา: สรุปรูปโดยผู้เขียน

ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมจึงอาจเป็นปัจจัยที่เป็นลักษณะส่วนบุคคล (individual characteristics) เช่น อายุ ระดับการศึกษา รายได้ครัวเรือน หรือปัจจัยที่เป็นลักษณะส่วนรวม (community characteristics) เช่น การออกแบบชุมชนและ ลักษณะผังเมือง บทบาทขององค์กร อิสระในชุมชน ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ฯลฯ เป็นต้น การใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ประเทศร่วมกับระบบสถาบันในสังคม จึงจำเป็นต้องเข้าใจถึง ปัจจัยที่ส่งเสริม และปัจจัย ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคมก่อน แล้วจึงกำหนดนโยบาย หรือมาตรการภาครัฐเพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมที่เหมาะสมต่อไป จากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง กับการสะสมทุนทางสังคม พบปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมดังต่อไปนี้

1) อายุ เนื่องจากบุคคลในช่วงอายุที่ต่างกันจะมีเครือข่ายทางสังคมที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในประเทศอังกฤษพบว่า ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไปมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนบ้าน ในขณะที่ผู้ที่มีอายุในช่วง 16-29 ปีจะสนิทสนมกับเพื่อนในวัยใกล้เคียงกัน (Halpern, 2011)

2) การเลี้ยงดูในวัยเด็ก และความอบอุ่นในครอบครัว จากงานศึกษาพบว่า เด็กที่เติบโตในครอบครัวที่อบอุ่นจะมีความมั่นคงทางอารมณ์ และสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลภายนอกเมื่อ โตขึ้นได้ดีกว่าเด็กที่ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร การหย่าร้างของพ่อแม่จะมีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมของเด็ก เพราะการหย่าร้างนำไปสู่การแยกครอบครัว การย้ายถิ่น โดยทั่วไปแล้ว แม่หรือพ่อที่ต้องทำหน้าที่เลี้ยงลูกคนเดียว (single parent) ต้องทำงานมากขึ้นเพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัว จึงมีเวลาดูแลลูกน้อยลง มีผลต่อการพัฒนาทางอารมณ์ และสังคมที่เหมาะสมของเด็ก การหย่าร้างของพ่อแม่จึง มีผลทำให้เด็กขาดความไว้วางใจใจคนอื่น (Hall 1999) ในทำนองเดียวกับ คุณแม่วัยทีน ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ไม่สามารถรับผิดชอบครอบครัว จึงมักมีปัญหาความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงในครอบครัว (abusive family) จากการสำรวจในประเทศอังกฤษพบว่า คุณแม่วัยทีนส่วนใหญ่มีเครือข่ายทางสังคมน้อย สมาชิกในเครือข่ายทางสังคมของคุณแม่วัยทีนมักเป็นคนจนเหมือนกัน จึงเป็นเครือข่ายที่ไม่มีประโยชน์ต่อการหางานทำ หรือส่งเสริมพัฒนาการทางสังคมของเด็ก (Sampson and Laub, 1993; Moffitt, 2002)

นอกจากนี้ จากการศึกษาของ Halpern และคณะ (2002) ในประเทศอังกฤษพบว่า วัยรุ่นในช่วงอายุ 15-17 ปีที่ผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองและสังคมเป็นประจำ มีแนวโน้มที่จะทำงานจิตอาสาเพื่อชุมชน และมีความไว้วางใจใจคนอื่นในสังคม (social trust) และสนใจข่าวการเมืองและสังคม มากกว่าเด็กที่ผู้ปกครองไม่เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองและสังคม เลย สอดคล้องกับการศึกษาในประเทศไทยเช่นกัน (อมรรัตน์ อภินันท์มหกุล 2555)

3) ฐานะทางสังคม ความสำเร็จของการสะสมทุนทางสังคมของ บุคคลขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์ ทุนมนุษย์ และระดับทุนทางสังคมของ ผู้ปกครอง จากการศึกษาโดยใช้ครัวเรือนใน ตัวอย่างซ้ำของอังกฤษ (British

Household Panel Study) Egerton (2000) พบว่าหน้าที่การงานของพ่อ และระดับการศึกษาของแม่ มีอิทธิพลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของบุคคล และประเภทขององค์กรทางสังคมที่บุคคลสนใจเข้าร่วม โดยผู้ปกครองที่มีหน้าที่การงาน ในระดับผู้บริหาร ช่วยให้บุตรได้มีโอกาสออกงานสังคม และเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมบ่อยกว่า และหลากหลายรูปแบบ กว่าผู้ปกครองที่มีตำแหน่ง หน้าที่การงานที่ต่ำกว่า ความสำเร็จในการพัฒนาทุนทางสังคม ในระดับปัจเจกบุคคล จึงขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจของผู้ปกครอง การส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนเอกชน ที่มีค่าเรียนแพง ของคนที่มีฐานะดี ก็เพื่อหวังให้บุตรหลาน ได้สร้างเครือข่ายทางสังคมกับเพื่อนที่มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่ทัดเทียมกัน ให้บุตรหลานได้ซึมซับค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคมของชนชั้นกลาง (Techman et.al., 1996; Furstenberg and Hughes, 1995)

4) ระดับการศึกษา เป็นปัจจัยสำคัญช่วยให้บุคคลเรียนรู้การเข้าสังคม มรรยาทในที่ชุมชน การสร้างมิตรภาพ การทำงานร่วมกับผู้อื่น และได้รับการปลุกฝัง ค่านิยม ทางสังคม งานศึกษาเชิงประจักษ์ ในหลายประเทศให้ผลสอดคล้องกันว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษามีอิทธิพลอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติต่อการทำงาน จิตอาสา ความไว้วางใจผู้อื่น และการมีความอดทนต่อผู้อื่น (Bynner and Egerton, 2002)

งานศึกษาในประเทศ อังกฤษพบว่า การศึกษาของเพศหญิงมีความสำคัญต่อ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และการใช้สิทธิเลือกตั้งของผู้หญิง สัดส่วนของผู้หญิงที่สำเร็จการศึกษาดั้งแต่ระดับมัธยมตอนปลายขึ้นไป ที่เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 1 ในปี ค.ศ. 1959 เป็นร้อยละ 14 ในปี ค.ศ. 1990 มีส่วนช่วยเพิ่มอัตราการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของผู้หญิงขึ้นสองเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ มีผลให้อัตราการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของหญิงและชายในประเทศอังกฤษมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันที่ร้อยละ 7 (Halpern, 2011)

สำหรับ การศึกษา ของประเทศไทยก็พบเช่น เดียวกันว่า การศึกษา ในระดับอุดมศึกษา มีส่วนช่วยให้บุคคลสนใจติดตามข่าวสารบ้านเมือง ทำให้ทราบปัญหาและความเดือดร้อนของคนในสังคม จึงยินดีช่วยเหลือผู้อื่นทั้งในรูปของการบริจาคเงิน และการทำงานจิตอาสาเพื่อสังคมมากขึ้น (อมรรัตน์ อภินันท์มหกุล 2555)

5) การมีงานทำ การศึกษาพบว่าคนที่มีการมีงานทำ จะมีเครือข่ายทางสังคม และความเชื่อใจคนในสังคม มากกว่าคนว่างงาน โดยคนที่มิใช่ชั่วโมงการทำงานที่ยืดหยุ่น หรือทำงาน part-time จะมีระดับทุนทางสังคม มากกว่าคนที่ทำงานเต็มเวลา ซึ่งมีข้อจำกัดด้านเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม (Putnam, 2000; Coulthard, Walker, and Morgan, 2002)

6) การนับถือศาสนา และการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาช่วยให้บุคคลได้สร้างเครือข่ายทางศาสนากับผู้ที่มีความเชื่อ เหมือน กัน แนวคิดและหลักคำสอนทางศาสนาเป็นพื้นฐานของการปลุกฝังค่านิยม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีของสังคม ศาสนาจึงมีส่วน ช่วยพัฒนา ทุนทางสังคม และชุมชนให้เข้มแข็ง จากการศึกษามุสลิมในประเทศไทยพบว่า ศาสนาอิสลามมีส่วนช่วย ให้สมาชิกชุมชนยอมรับและเชื่อฟัง

ผู้นำทางศาสนาใน ชุมชน ช่วยให้การระดมกำลังคนเพื่อการพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2555)

7) การดูโทรทัศน์ จากการศึกษาของ Putnam (2000) พบว่า จำนวนชั่วโมงการดูทีวีที่เพิ่มขึ้น และการอ่านหนังสือพิมพ์ที่ลดลงของชาวสหรัฐฯ มีผลในทางลบต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และความไว้วางใจผู้อื่น แต่การศึกษาในทำนองเดียวกันในหลายประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น สวีเดน อังกฤษ และญี่ปุ่นไม่พบความสัมพันธ์ของจำนวนชั่วโมงการดูโทรทัศน์กับการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาของรายการที่วีน่าเป็นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อการสะสมทุนทางสังคมของบุคคล เพราะการจัดตั้งสถานีโทรทัศน์ในสหรัฐฯ สามารถทำได้โดยไม่มีการควบคุม จึงมีสถานีจำนวนมากที่นำเสนอเนื้อหาบันเทิงหลากหลายรูปแบบให้เลือกชม ในขณะที่สถานีโทรทัศน์ในยุโรปถูกควบคุม โดยรัฐบาล มีจำนวนสถานีจำกัด และ บางส่วนเป็นสถานีสาธารณะที่เน้นการนำเสนอ ข้อมูลข่าวสาร ทางสังคม ให้คนส่วนใหญ่ได้รับทราบและมี โอกาสเข้าร่วมกิจกรรมสังคม

8) บทบาทขององค์กรทางสังคม มีอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมของคนในชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายในองค์กรที่เป็นทางการ (bonding network) และเครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางเศรษฐกิจ (bridging networks) ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ที่ระหว่างครูกับผู้ปกครอง และการเข้าร่วมกิจกรรมสมาคมครูและผู้ปกครองมีผลในทางบวกต่อ การเรียนของเด็ก และพัฒนาการของเด็ก ทั้งทางกายภาพ อารมณ์ และสังคม (Gradstein and Justman, 2000; Micklewright and Stewart, 2000) ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน และการทำกิจกรรมร่วมกันช่วยส่งเสริมการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชน ด้วย (Putnam 1993, 2000; ; Hanifan, 1916) นอกจากนี้ ความสม่ำเสมอในการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และการร่วมกลุ่มกิจกรรมในองค์กรที่มีสมาชิกหลากหลายเชื้อชาติและวัฒนธรรม จะช่วยให้บุคคลมีความไว้วางใจผู้อื่น และการยอมรับความแตกต่างได้ดีขึ้น (Cigler and Joslyn, 2002)

9) ความหลากหลายทางเชื้อชาติ ในชุมชน แม้ว่าการเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมในองค์กรที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม จะเป็นผลดีต่อการพัฒนาทุนทางสังคมในระดับปัจเจกบุคคล แต่การศึกษาในระดับชุมชนกลับพบว่า ชุมชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติมาก จะรวมกลุ่มกันได้ยาก มีอคติต่อคนต่างเชื้อชาติ มีโอกาสเกิดปัญหาการกีดกันและความขัดแย้งในสังคมสูง ความหลากหลายทางเชื้อชาติในชุมชนจึงเป็นอุปสรรคประการหนึ่งของการพัฒนาทุนทางสังคมในระดับชุมชน (Halpern and Nazroo, 2000; Franzini and Spears, 2011)

10) การย้ายถิ่น การศึกษาทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ให้ผลที่สอดคล้องกันว่า การย้ายถิ่นมีผลให้ระดับทุนทางสังคม ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับชุมชนลดลง (Glaeser, Laibson, and, Sacerdote, 2000; Crutchfield et. al., 1982; Teachman, 1996; Kang and Kwak, 2003) การพัฒนาทางเศรษฐกิจที่

ไม่ตัดเทียมกันระหว่างชุมชนเมือง และชุมชนชนบท ในประเทศไทย ที่ทำให้คนชนบทต้องอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำ จึงมีผลต่อความผูกพันของคนชนบทกับท้องถิ่น การพัฒนา เครือข่ายในหมู่เครือญาติและเพื่อนสนิท (Bonding Networks) และการพัฒนาทุนทางสังคมในระดับชุมชน

11) เวลาที่ใช้ในการเดินทาง (commuting) เนื่องจากเวลาที่ใช้ในการเดินทาง ที่เพิ่มขึ้น ทำให้บุคคลมีเวลาเพื่อครอบครัวและชุมชนน้อยลง การศึกษาพบว่า ทุก 10 นาทีที่หมดไปกับการเดินทาง ลดความน่าจะเป็นของการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมลงร้อยละ 10 (Putnam, 2000; Saguro Seminar, 2000) ประสิทธิภาพของระบบคมนาคมจึงมีผลโดยอ้อมต่อการพัฒนาทุนทางสังคมของบุคคลและชุมชน ในขณะที่เดียวกันการขยายตัวของชุมชนเมืองสู่เขตปริมณฑล มีผลให้เวลาในการเดินทาง ระหว่างบ้านและที่ทำงานเพิ่มขึ้น การพัฒนาตัวเมือง และการออกแบบผังเมืองจึงมีผลต่อการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน และ การพัฒนาทุนทางสังคมในระดับ ชุมชนด้วย ชุมชนที่ขาดพื้นที่ส่วนกลาง หรือไม่มีพื้นที่สาธารณะ หรือไม่มีทางเดินเท้าเท่าที่ควร ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสพบปะพูดคุยกันได้น้อย โอกาสในการสร้าง ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน และคนในชุมชนเดียวกันก็จะลดลงด้วย (Festinger et. al., 1950)

12) ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสะสมทุนทางสังคม ทำให้คนในชุมชนเห็นห่างกัน โอกาสในการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมร่วมกันลดลง ทำให้การพัฒนาชุมชน และการพัฒนาทุนทางสังคมเกิดขึ้นได้ยาก เพราะ รายได้ที่แตกต่างกันทำให้บุคคลมีความสนใจ และมีความต้องการสินค้าสาธารณะที่แตกต่างกันทั้งในเชิงปริมาณ และคุณภาพ จึงเป็นการยากที่จะกำหนด เป้าหมายในการผลิตสินค้าสาธารณะร่วมกัน (Bourdieu, 1986; Kawachi et. al., 1997; Knack and Keefer, 1997)

13) ระดับสวัสดิการสังคมที่รัฐจัดสรรให้ มักมีการถกเถียงว่า การจัดสรรสวัสดิการทางสังคมโดยภาครัฐมีผลให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนลดลง ความจำเป็นของ การพัฒนาทุนทางสังคมในระดับชุมชนก็จะลดลงด้วย แต่ผล การศึกษาในประเทศที่เป็นระบบ รัฐสวัสดิการเต็มรูปแบบ เช่น นอร์เวย์ สวีเดน และเนเธอร์แลนด์พบว่า ระดับสวัสดิการสังคมที่รัฐจัดสรรให้ มีผลช่วยเพิ่มระดับการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชน การทำงานจิตอาสา และการสร้างเครือข่ายทางสังคมของคนในชุมชนมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่าระดับสวัสดิการทางสังคมที่รัฐจัดสรรให้ มีผลช่วยเพิ่ม (crowding in) การพัฒนาทุนทางสังคมในระดับชุมชนให้มากขึ้น (OECD, 2001)

จึงสรุปได้ว่า สถาบันครอบครัว การศึกษา สื่อมวลชน ทั้งสื่อโทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ บทบาทขององค์กรทางสังคม ความหลากหลายของเชื้อชาติและวัฒนธรรมในชุมชน การออกแบบผังเมือง และระบบคมนาคมขนส่ง ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ และความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาเมืองและชนบท เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่อาจมีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมทั้งในระดับบุคคล และระดับชุมชน บทบาท ของภาครัฐต่อการพัฒนาทุนทางสังคม จึงสามารถดำเนินการผ่าน ระบบสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ โดยการกำหนด มาตรการ และ

นโยบายการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจ ที่ค้ำประกันการพัฒนาทุนทางสังคมของประเทศด้วย ดังแสดงรายละเอียดในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 นโยบายที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาทุนทางสังคม

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม	แนวทางการดำเนินมาตรการ หรือนโยบายภาครัฐ
1. การศึกษา	เพราะ ระบบการศึกษาสามารถปลูกฝังค่านิยมทางสังคม แก่ผู้เรียนที่เรียกว่ากระบวนการ socialization โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ที่มีผลให้ผู้สำเร็จการศึกษาเข้าใจ และสนใจติดตามข่าว สารบ้านเมืองมากขึ้น จึงควรมี การปลูกฝังค่านิยมการทำงานจิตอาสาเพื่อสังคม ตั้งแต่วัยเรียน โดยให้ชั่วโมงการทำงานจิตอาสาของนักเรียน-นักศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของวิชาที่นับหน่วยกิต
2. การทำงาน	แม้ว่าคนที่ทำงานจะมีระดับทุนทางสังคมมากกว่าคนว่างงาน แต่จำนวนชั่วโมงการทำงานที่เพิ่มขึ้น ย่อมทำให้บุคคลมีเวลาเพื่อการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว และการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนลดลง จึงควร กำหนดกฎหมายแรงงานให้ชั่วโมงการทำงาน ของลูกจ้างมีความยืดหยุ่น ให้ลูกจ้างสามารถลางานเพื่อการทำงานจิตอาสาเพื่อสังคม
3. การออกแบบผังเมือง และการขยายตัวของปริมณฑล	ควรมีการควบคุมการเติบโตของปริมณฑล โดยพัฒนาระบบขนส่งมวลชนที่จะช่วยลดเวลาในการเดินทางระหว่างบ้านและที่ทำงานของคนเมือง กำหนดทางเดินเท้าที่สะอาด ร่มรื่น และปลอดภัยในการสัญจร ตลอดจนกำหนดให้มีพื้นที่สาธารณะในทุกชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบปะ และทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น
4. ศาสนา	ศาสนา มีบทบาทในการสืบทอดขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนในชุมชน องค์กรทางศาสนาจึงมีบทบาทต่อการพัฒนาทุนทางสังคม และการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน เป็นองค์กรกลางในการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน และ เครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ (linking network) ตลอดจนเป็นหน่วยงานกลางใน การประสานความร่วมมือ ระหว่างชุมชน และภาครัฐในการพัฒนาท้องถิ่น
5. เทคโนโลยี	ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสื่อสารข้อมูลของชุมชน ให้สมาชิกชุมชน

สารสนเทศ	ได้เข้าถึงและ รับรู้สถานการณ์ ความต้องการ และปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็ น ศูนย์กลางของการระดมความร่วมมือ และการพัฒนาทุนทางสังคมในท้องถิ่น จึงควร กำหนดมาตรการดูแลรายการโทรทัศน์ที่มีผลให้คนเข้าร่วมกิจกรรมสังคมน้อยลง

ตารางที่ 3 นโยบายที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาทุนทางสังคม (ต่อ)

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม	แนวทางการดำเนินมาตรการ หรือนโยบายภาครัฐ
6. การส่งเสริมศิลปะวัฒนธรรม	เพื่อให้คนในชุมชนมีโอกาสพบปะ และ เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมมากขึ้นโดยผ่านงานประเพณีต่างๆ และเพื่อ ประโยชน์ แก่ชุมชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ และ วัฒนธรรม ที่จะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความสามัคคี และการยอมรับซึ่งกัน และกัน
7. สนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ เช่น	▪ การมีสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองของคนทั่วไป ▪ การทำหน้าที่ของสื่อมวลชนในการให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องครบถ้วนไม่บิดเบือน ▪ การส่งเสริมให้มีการใช้สิทธิเลือกตั้ง เช่น ให้ลูกจ้างมีสิทธิลางานกลับบ้านเพื่อไปเลือกตั้ง หรือจัดให้มีเลือกตั้งนอกพื้นที่สำหรับผู้มีสิทธิที่ไม่สามารถเดินทางกลับบ้าน ▪ ในขณะเดียวกัน มาตรการลดหย่อนภาษีการบริจาค เงินแก่พรรคการเมือง ควรได้รับการดูแลว่าเป็นการบริจาคเพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ทางการเมือง และไม่ถูกใช้เป็นวิธีการ lobby หรือหาเสียงทางการเมือง

ที่มา: สรุปลจาก David Halpern (2011), "Social Capital." pp. 294

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

สำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานการสำรวจแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2553

<http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/service/survey/>

สมสุข บุญยะปัญญา และพรรณทิพย์ เพชรมาก. 2548. สร้างความสมานฉันท์บนความขัดแย้งที่ซ่อนเร้น กรณีศึกษาโครงการบ้านมั่นคง และผู้ประสบภัยสึนามิ ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สู้สังคมสมานฉันท์. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

อมรรัตน์ อภินันท์มทุกุล (2555) รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่อง สังคมไทยกับการบริจาคและการประกอบกิจกรรมทางศาสนา (Religious and Non-religious Giving in Thailand: An Economic Perspective) โครงการวิจัยภายใต้เงินอุดหนุนการวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2554

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2555) บรูณาการความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร รายงานฉบับสมบูรณ์นำเสนอต่อกรุงเทพมหานคร มีนาคม 2555

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital" in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Richards, J.G. (Ed.), New York: Greenwood Press, 241-258.

Bynner, J., and Egerton, M. (2001). *The Wider Benefit of Higher Education*. Institute of Education, London. Report 01/46.

Cigler, A., and Joslyn, M.R. (2002). "The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: the Impact on Political Tolerance Attitude." *Political Research Quarterly*, 55(1): 7-25.

Coate, Stephen, and Martin Ravallion (1993). "Reciprocity without Commitment: Characterization and Performance of Informal Insurance Arrangements" *Journal of Development Economics* 40(1): 1-24.

Coulthard, M., Walker, A., and Morgan, A. (2002). *People Perception of their Neighborhood and Community Involvement: Results from the Social Capital Module of the General Household Survey 2000*. London: Office of National Statistics, HMSO.

Crutchfield, R.D., Geerken, M.R., and Gove, W.R. (1982). "Crime Rate and Social Integration: the Impact of Metropolitan Mobility." *Criminology: an Interdisciplinary Journal*, 20(3-4): 467-78.

Egerton, M. (2002). "Higher Education and Civic Engagement" *British Journal of Sociology*. 53(4): 603-20.

Festinger, L., Schachter, S.S., and Back, K.W. (1950). *Social Pressure in Informal Group*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Franzini, L., and Spears, W. (2011). *Contribution of Social Context to Inequalities in Years of Life Lost to Heart Disease in Texas*. (Forthcoming).

- Furstenberg, F.F., and, Hughes, M.E. (1995). "Social Capital and Success Development among at-risk Youth." *Journal of Marriage and the Family*, 57:580-92.
- Glaeser, Edward, David Laibson, and Bruce Sacerdote (2000) "The Economic Approach to Social Capital" *NBER Working Paper No. 7728*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Gradstein, M., and M. Justman (2000) "Human Capital, Social Capital and Public Schooling" *European Economic Review*, 44(4-6), 879-890.
- Hall, P.A. (1999). "Social Capital in Britain." *British Journal of Political Science*, 29(3), 417-61.
- Halpern, D. (2011). *Social Capital*. Polity Press, Cambridge, UK.
- Halpern, D., John, P., and, Morris, Z. (2002). "Before the Citizenship Order: A Survey of Citizenship Practice in England." *Journal of Education Policy*, 17(2): 217-28.
- Halpern, D., and, Nazroo, J. (2000). "Mental Health and Ethnic Group Concentration: A confirmation of the Ethnic Density Effect." *International Journal of Social Psychiatry*, 46(1): 34-46.
- Hanifan, Lyda J. (1916) "The Rural School Community Center." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67: 130-138.
- Kang, N., and, Kwak, N. (2003). "A Multilevel Approach to Civic Participation: Individual Length of Residence, Neighborhood Residential Stability, and Their Interactive Effects with Media Use." *Communication Research*, 30(1):80-106.
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., and, Wilkinson, R. G. (1997). "Mortality, the Social Environment, Crime and Violence." *Sociology of Health and Illness*, special issue.
- Kentworthy, L. (1997). "Civic Engagement, Social Capital, and Economic Cooperation." *American Behavioral Scientist*, 40(5): 646-57.
- Knack, S. and P. Keefer (1997) "Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation.", *Quarterly Journal of Economics*, vol. 112, no. 4, pp. 1251-1288.
- Krongkaew, M. (2003) "Income Distribution and Sustainable Economic Development in East Asia: A Comparative Analysis." Paper presented at the Annual Meeting of the East Asian Development Network (EADN), organized by the Singapore Institute of International Affairs (SIIA), in Singapore, October 10-11, 2003.
- Micklewright, J., and K. Stewart (2000) "Child Well-Being and Social Cohesion: Is the UK the Oddball in Europe?" *New Economy*, 7(1), 18-23.
- Moffitt, T.E. (2002). "Teen-age Mothers in Contemporary Britain." *Journal of Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 43(6): 727-42.
- Moser, Caroline (1996) "Confronting Crisis: A Comparative Study of Household Responses to Poverty and Vulnerability in Four Poor Urban Communities." Washington, DC: The World Bank.
- Narayan, Deepa (1997) "Voices of the Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania" ESSD

- Studies and Monographs Series Vol. 20, Washington, DC: The World Bank.
- OECD (2001). *The Wellbeing of Nations: The Role of Human and Social Capital*. Paris, OECD.
- Petersen, T., Saporta, I., Seidel, M. (2000). "The Potential of Social Capital Measures in the Evaluation of Comprehensive Community-based Health Initiative." *American Journal of Evaluation*, 23(1): 55-64.
- Putnam, R.D. (1993). *Making Social Capital Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- - - (1995). "Turning in, Turning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America." *Political Science and Politics*, 28:1-20.
- - - (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Saguro Seminar (2000). *Bettertogether: The Report of Saguro Seminar: Civic Engagement in America*, Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University. www.bettertogether.org/thereport.htm.
- Sampson, R. J., and, Laub, J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathway and Turning Point through Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schafft, K.A., and, Brown, D.L. (2000). "Social Capital and Grassroots Development: the Case of Roma Self-Governance in Hungary." *Social Problem*, 47(2):201-19.
- Sobel, Joel (2002) 'Can we trust social capital' *Journal of Economic Literature*, 40(1), 139-54.
- Techman, J.D., Paasch, K., and, Carver, K. (1996). "Social Capital and Dropping Out of School Early." *Journal of Marriage and The Family*, 58:773-83.
- Townsend, Robert (1994) "Risk and Insurance in Village India" *Econometrica* 62(3): 539-591.
- Varshney, Ashutosh (2000) *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. New Haven: Yale University Press, forthcoming.
- Woolcock, Michael (1998) "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework" *Theory and Society* 27(2): 151-208.
- (2000) "Managing Risk and Opportunity in Developing Countries: the Role of Social Capital" in ed. Gustav Ranis, *The Dimensions of Development* Yale: Center for International and Area Studies: 197-212.
- World Bank (2000) *The Quality of Growth*. Washington, DC: The World Bank.